

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ СЕРЕД МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Д.В.Назарова

магістр кафедри психології і педагогіки

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто причини виникнення конфліктних реакцій серед молодших школярів. Проаналізовано психолого-педагогічні умови запобігання конфліктів у педагогічній діяльності вчителів і батьків. Запропоновано психолого-педагогічні вирішення конфліктних ситуацій серед молодших школярів.

Ключові слова: конфліктні ситуації, молодші школярі, психолого-педагогічне вирішення конфлікту.

У сучасній державі нестабільність різного роду показників рівня соціального життя, більшою мірою залежних від економічної ситуації, істотно негативно впливає на сферу освіти, зокрема на шкільні установи. Спочатку, всі проблеми психологічно впливають на дорослих людей (батьків), а далі обстановка в сім'ї позначається на дітях. У результаті вже в молодшій школі учні проявляють більше агресивності, їх дуже швидко починає дратувати все, що «душі не мило». Молодші школярі стали частіше потрапляти у конфліктні ситуації, причому не рідкість, здавалося б звичайний конфлікт, – переходить в бійку. І це лише одна з причин виникнення у дітей конфліктних реакцій.

Сучасна педагогічна практика свідчить про те, що з конфліктними ситуаціями серед дітей стикаються вже вчителі початкової школи і навіть вихователі дитячих садків.

Перебудова сучасної системи педагогічної діяльності у плані за безпечення різнобічного і гармонійного розвитку особистості вимагає від вихователя особливої уваги до учня на переломних етапах його психічного та соціального розвитку, коли помітно загострюються суперечності цього процесу. Дуже важливо не допустити переростання цих суперечностей у конфлікти, які можуть сповільнювати, а то й деформувати процес становлення особистості учня.

Недостатня теоретична дослідженість особливостей, детермінації та способів психолого-педагогічної корекції конфліктності молодших школярів, з одного боку, і надзвичайна актуальність проблеми конфліктних ситуацій серед сучасних школярів для психологічної та педагогічної практики, з іншого боку, обумовили вибір теми нашого дослідження – «Психолого-педагогічне вирішення конфліктних ситуацій серед молодших школярів».

Об'єкт дослідження – конфліктні ситуації серед молодших школярів, що виникають у початковій школі.

Предмет дослідження – психолого-педагогічне вирішення конфліктних ситуацій серед молодших школярів

Здійснення психологічної корекції конфліктної поведінки дітей доцільно починати вже у молодшому шкільному віці. На думку багатьох відомих психологів (М.Й.Боришевський, Я.Л.Коломінський, Л.С.Славина), молодший шкільний вік відіграє виключно важливу роль у формуванні та закріпленні основних тенденцій поведінки дітей, у тому числі й конфліктних. Тому звертати увагу на конфліктні ситуації у середовищі дітей та здійснювати спроби щодо їх коригування необхідно не в підлітковому віці, коли основні стереотипи поведінки вже сформувалися, а саме у молодшому шкільному віці, коли ці реакції ще не набули характеру сталих і закріплених. Крім того, чим молодша дитина, тим легше на неї впливати і тим ефективніше буде як профілактична, так і корекційна робота з нею. Це обумовило вибір контингенту досліджуваних.

Проблема вирішення конфліктних ситуацій завжди була і є актуальною для будь-якого сучасного суспільства. Конфлікт – це найбільш гострий засіб усунення протиріч, що виникають у процесі взаємодії між обома сторонами. Визначення шляхів психолого-педагогічної корекції поведінки молодших школярів є важливим завданням у запобіганні конфліктам серед дітей молодшого шкільного віку та їх гармонійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій психолого-педагогічної літератури, в яких відображено розв'язання даної проблеми, започатковано у роботах Вахоцької І.О., Кушнірюк В.М., Слободяник Н.В., Поєнко О.М. які пропонують різні підходи до вирішення складових системи психолого-педагогічних умов виховання.

Але недостатня розробка і висвітлення окремих аспектів, що пов'язано з практичним підходом до системи психолого-педагогічних умов запобігання конфліктам як основи для формування не тільки знань, умінь та навичок, а й спеціального досвіду при формуванні особистості молодших школярів зумовило дослідити цей феномен.

Мета даної роботи є вирішення психолого-педагогічних умов запобігання конфліктам при формуванні особистості молодших школярів.

У відповідності з поставленою метою дослідження були поставлені такі завдання:

- 1) провести теоретичний аналіз, виявити чинники, що сприяють виникненню конфліктних ситуацій у молодших школярів;
- 2) виявити психологічні особливості конфлікту, його структуру, сферу, динаміку;
- 3) визначити способи психолого-педагогічної корекції агресивної поведінки в молодших школярів, для ефективного подолання конфліктності.

У сучасній освіті основний акцент ставиться на гуманістичній спрямованості педагогічного процесу. Це передбачає, зокрема, ставлення до школяра не як до об'єкта навчання й виховання, а як до суб'єкта спілкування й потребує розвитку в учнях самостійності, самоорганізованості, здібності вступати в діалог з іншою людиною.

Прояви конфліктності дуже характерні для молодшого шкільного віку, однак вони носять ситуативний характер і поступово можуть минати. Проте за несприятливих умов, відсутності своєчасної психологічної допомоги можуть стати стійкими особистісними утвореннями. Тому психолог повинен допомогти молодшим школярам подолати труднощі спілкування з однолітками та дорослими задля сприятливого клімату у їх середовищі.

Слід підкреслити, що конфлікти стали однією з найскладніших проблем життєдіяльності сучасної школи. Учні, взаємодіючи з дорослими, однолітками, оточуючим соціально-культурним середовищем, досить часто на різних рівнях і в різних обставинах стикаються з конфліктами. Постійно зростає кількість конфліктів у системі "учитель-учень" та "учень-учень". Майже як норма сприймається відсутність позитивних взаємин між педагогом і школярами, зростає емоційна й духовна дистанція між ними; навпаки, падає взаємний інтерес один до одного, знижується мотивація учнів до навчання.

Неконструктивна поведінка сторін у конфліктній ситуації веде до переростання ділових конфліктів в емоційні, що, в свою чергу, призводять до таких негативних наслідків, як зростання емоційної напруженості, підвищен-

ня рівня тривожності. Тривалі, нерозв'язані конфлікти негативно впливають на міжособистісні стосунки, соціально-психологічний клімат у шкільному колективі. Відсутність належної уваги до проблеми конфліктів у школі значно підвищують конфліктогенність навчально-виховного середовища, що стає основою формування конфліктної спрямованості особистості й перешкодою на шляху процесу самореалізації людини.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури свідчить про те, що поняття конфлікту трактується досить широко, внаслідок чого воно виявляється еквівалентним філософському розумінню суперечності [12, 25].

Найчастіше в психології поняття "конфлікт" визначається як зіткнення протилежно спрямованих, взаємовиключних тенденцій окремо взятого епізоду в свідомості, у міжособистісних взаємодіях або міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей, пов'язане з негативними емоційними переживаннями.

Стосовно суб'єктів відокремлюють чотири типи конфліктів:

1. Внутрішньоособистісний, що є, як правило, наслідком амбівалентних прагнень суб'єкта (О.Г. Асмолов, А.І. Захаров, Г.С. Інюшин, О.М. Леонтьєв, І.Н. Міхеєва, В.М. Мясіщев, В.В. Столін, К.В. Шорохова, А. Адлер, К.Левін, З. Фрейд, Е. Фром, К. Хорні, К. Юнг) [7-9].

2. Міжособистісний конфлікт, що виявляється у конфронтації з приводу потреб, мотивів, цілей, цінностей чи становлень (О.Г. Ковальов, М.М. Рибаківа, Є.О. Шумілін) [6].

3. Особистісно-груповий конфлікт, що виникає внаслідок невідповідності поведінки особистості груповим нормам та очікуванням (А.В. Петровський, А.А. Рояк, К.В. Шорохова) [15].

4. Міжгруповий конфлікт, що виникає внаслідок зіткнення стереотипів поведінки, норм, цілей, цінностей різних груп (міжорганізаційні, міждержавні конфлікти).

В існуючій класифікації конфліктів варто звернути увагу на так званий продуктивний конфлікт, що позитивно впливає на динаміку та результативність соціально-психологічних процесів і служить джерелом самовдосконалення та саморозвитку особистості (В.І. Андреев, В.В. Столін, М. Дойч, Л. Козер). Причину виникнення внутрішньоособистісних (психологічних) конфліктів психологи вбачають у самій структурі людської свідомості та діяльності: конфлікт особистісного смислу (О.Г. Асмолов, О.М. Леонтьєв, В.В. Столін); конфлікт ціннісних орієнтацій (І.С. Кон, В.С. Магун, І.Н. Міхеєва, В.А. Ядов); конфлікт «ролей» (В.Г. Ольшанський, В.Л. Леві, А. Є. Лічко, А.В. Петровський) [10].

Ряд авторів (А. Френч, Ф. Лайн, Т. Харіс,

Е. Еріксон) вважають, що головне у виникненні конфлікту – особливості переживання дитиною стадій дозрівання свого «Я». Зміст внутрішніх конфліктів у молодших школярів прямо визначається тим, чи зуміла дитина у належний момент свого особистісного розвитку правильно реалізувати свої основні психологічні потреби – у любові, довірі, у самостійності, заповзятливості і визнанні. А.І. Захаров розглядає внутрішній конфлікт як один з чинників, що призводять до неврозу і розподіляє на конфлікт інтересів, потреб, можливостей та потягів [8, 54].

Проблеми корекції конфліктної поведінки молодших школярів розглядалися у працях І.В. Дубровіної, А.В. Захарової, О.І. Зотової, В.Г. Кондрашенко, А.М. Прихожан, Т.О. Снегірьової, І.А. Фурманова, С.М. Хоружого, Т.І. Юферсової тощо. Однак опрацьовані у сучасній психологічній практиці методи корекції та корекційні програми спрямовані переважно на подолання певних труднощів характеру та поведінки дітей. На сучасний погляд, важливим є не тільки подолання труднощів, що вже з'явилися, а й створення умов, за яких виникнення подібних труднощів блокується, попереджається, тобто реалізується принцип «зони найближчого розвитку» [4, 43-44].

Коли люди думають про конфлікт, вони найчастіше асоціюють його з агресією, погрозами, суперечками, ворожістю, війною. Існує думка, що конфлікт – явище завжди небажане, що його треба по можливості уникати або, як тільки він виникне, негайно вирішити.

Це, до речі, відбувається приблизно так: спочатку виникає конфліктна ситуація - щось саме по собі необразливе до пори до часу. Просто між суб'єктами А і Б – учнями або групами учнів, класами – намічається розходження позицій, думок, цілей, інтересів. Потім А і Б усвідомлюють свої інтереси, потім - перешкоди до їхнього здійснення; ще через якийсь час А доходить висновку, що згадані перешкоди пов'язані з Б, і навпаки.

Нарешті наступає пора дій один проти одного – саме із цього моменту й починається конфлікт. Таким чином, під конфліктом ми розуміємо зіткнення несумісних, протилежних позицій і поглядів, що пов'язано з негативними переживаннями (хоча, як і у багатьох поняттях, у конфлікту є безліч визначень і тлумачень) [6, 20].

У молодшій школі конфліктні ситуації трапляються досить часто. До причин, такої нерівної поведінки дітей, перш за все треба віднести психологічний клімат в сім'ї. Як показала бесіда з вчителями і батьками молодших школярів – далеко не у всіх сім'ях батьки приділяють належну увагу своїм дітям. З'ясовується, що батьки частенько не знають своїх дітей: чим їх дитя цікавиться; які предмети йому по-

добаються, а з якими виникають труднощі; як складаються стосунки у школяра з однолітками; про що мріє і так далі. Виникає відчуття, що психолого-педагогічну корекцію поведінки молодших школярів треба починати з їх батьків. Але, на жаль, це для вчителів непосильна ноша. Тому, в школі треба звернути увагу на психологічний клімат дітей в класі і якомога раніше упроваджувати методики, що коректують поведінку школярів.

Розглянемо протиріччя і види конфліктів, які можуть служити причиною негативних реакцій у молодших школярів.

Виділяють наступні джерела конфліктів: протиріччя, що виникають на основі спілкування, внутрішньо-особистісні протиріччя, що виражаються в негативних взаєминах, і конфліктна особистість.

Навчальний конфлікт — проблемна ситуація, що виникає в процесі навчальних відносин. Конфлікт, як айсберг: його поверхнева частина має глибинні мотиви, які є внутрішніми причинами конфліктної ситуації. Міжособистісний конфлікт – проблемно-конфліктна ситуація. У якій молодші школярі або переслідують несумісні цілі, або дотримуються несумісних цінностей і норм, намагаючись реалізувати їх у взаєминах один із одним, або одночасно в гострій конкурентній боротьбі прагнуть до досягнення однієї й тієї ж мети, що може бути досягнута тільки однією з конфліктуєчих груп або сторін.

Міжгруповий конфлікт, як один з видів міжособистісного конфлікту, – це конфлікт, у якому як конфліктуєчі сторони виступають соціальні групи (наприклад класи, або групи молодших школярів одного класу), що переслідують несумісні цілі й своїми діями перешкоджають один одному.

Особливий різновид представляють:

а) рольовий конфлікт – ситуація, у якій від учня потрібне одночасне виконання двох або більше несумісних ролей, типів поведінки;

б) моно- і полікаузальний конфлікт (від лат. *causa* – причина) мають у своїй основі відповідно одну або багато причин.

Як правило, міжособистісні й навчальні конфлікти мають кілька причин, простежується навіть своєрідна причинна ієрархія. Складність даної проблеми вимагає професійного підходу. Тому зростає необхідність підвищення компетентності в області конфліктології. Кожний фахівець у цьому бурхливому потоці навчального життя, особливо в середовищі молодших школярів, які особливо раними і емоційно нестійкі, повинен мати як би другу спеціальність: «менеджер по конфліктах».

Внутрішньо-особистісні конфлікти виникають при зіткненні протилежних мотивів, потреб, інтересів у одного і того ж учня. У їхній основі лежить негативний психологічний стан

учня: внутрішні переживання. Школярі, схильні до бурхливих внутрішньо-особистісних переживань, характеризуються імпульсивністю, завищеним рівнем домагань і критичності до вчинків навколишніх, низкою самокритичністю.

Побувавши в середовищі молодшої школи, стає відразу зрозуміло, що спілкування учнів між собою носить досить максималістський характер. Діти вище норми розбурхані вже лише своєю присутністю у складі колективу класу. Як всі нормальні діти молодшого шкільного віку, вони люблять і розваги, і веселі ігри, і спілкування зі своїми друзями в різних формах взаємодії. Але, коли в процесі такого спілкування у школярів виникають відчуття лідерства, переваги, або бажання все узяти під свій контроль – ось тут починається агресія, набирає силу конфліктна ситуація, і, якщо її грамотно не врегулювати на ранній стадії – далі відношення переростають у відчуття ворожості, що веде взагалі до негативних стосунків і нервового психологічного клімату у колективі в цілому.

З метою поліпшення психологічного стану в молодших класах, мною було проведено психологічне тестування учнів 4-х класів на рівень агресивності, ворожості, а також на психотип темпераменту та здібність до конструктивної поведінки школярів при вирішенні конфліктів. Результати були украй не утішливими. Виявилось, що з 30 протестованих молодших школярів із двох класів: в 50 % вище за норму рівень ворожості, і 35 % – підвищена агресія. Причому, показники агресивності не залежать від статі учня. Рівень ворожості якраз спостерігається навіть більшою мірою у дівчаток. Що стосується стилю вирішення конфліктної ситуації, хлопцям властиво поведінка стилів А – твердий стиль вирішення конфліктів, та В – компромісний стиль. Дівчата в основному це Б – примиренський стиль. Домінуючий тип темпераменту у дівчат – холеричний та флегматичний, у хлопців – холеричний.

За результатами комп'ютерної обробки даних з'ясувалося:

- є зв'язок між статтю та 8 шкалах агресивності, окрім уразливості (тест Басса-Даркі);
- усі види агресії присутні в наявності у молодших школярів.
- агресія залежить від типу темпераменту: холеричний темперамент сприяє підвищенню агресивності, флегматичний тип – здатний її зменшити після прояви.

Протестувавши на конфліктність молодших школярів, ми прийшли к висновку: не завжди вигідно переривати розвиток конфлікту, коли конфліктна ситуація зберігається, а вза-

ємодія опонентів тільки на час припиняється. Це відбувається тоді, коли можливість маніпуляції над об'єктом обмежується для всіх опонентів. Такий конфлікт не можна вважати вирішеним, тому що він може виникнути в будь-який момент із новою силою: невирішений конфлікт породжує нові конфліктні ситуації з новими опонентами; між опонентами виникає й зміцнюється почуття ворожості, вони перетворюються в супротивників.

Дуже високий рівень агресії, завищена зарозумілість, невміння і небажання вислухати товариша — все незмінно приводить до конфлікту. Із цього слідує, що конфлікт є, як деструктивною, так і конструктивною рушійною силою будь-якої групи. А ми знаємо, що людина істота колективна, значить конфліктні ситуації в міжособистісних відносинах явище неминуче. Крім безпосередньої причини міжособистісних розбіжностей конфліктна ситуація характеризується рядом істотних параметрів, що визначають її розвиток. Важлива не тільки мета, яку переслідують учасники конфлікту, правила взаємодії, але й такі психологічні характеристики, як сприйняття ситуації й характеру виникнення розбіжностей. Залежно від цього конфліктні ситуації можуть розвиватися по-різному.

Як один із способів вирішення конфліктних ситуацій можна застосувати досвід американських шкіл – медіацію. В наукових джерелах при позначенні явища посередництва використовується два терміни – „медіація” або «посередництво» [5]. *Медіація* (англ. mediation) – переговорний процес із розв'язання конфлікту за участю посередника – медіатора. Посередництво – важливий чинник самодисципліни, це дуже переконливо доводять К. Роджерс та Дж. Фрейберг [17].

Медіаторами в школах виступають як соціальні працівники, шкільні консультанти (англ. School Counselors), так і учні-лідери. Поняття «*дорадництво*» у багатьох сучасних джерелах характеризується як методика, що часто використовується у практичній соціальній роботі та інших професіях для допомоги особам, сім'ям, групам і громадам із застосуванням таких видів діяльності, як надання поради, накреслення альтернатив, допомога у визначенні цілей і забезпечення необхідної інформації щодо розв'язання нагальних проблем [19].

Отже, отримані результати діагностики за трьома методиками дозволили диференціювати поведінку дітей за шкалами агресивності та співвіднести прояви видів агресії у дітей з високим, низьким і середнім рівнем агресії. За кількісними даними можна бачити, що учням з високим рівнем агресивності притаманна поведінка, яка включає фізичну агресію. Для них характерна активна невербальна пряма

агресія, активні вербальні і невербальні дії, спрямовані на предмети. Слід також відмітити, що цим учням, як не дивно, характерна готовність до компромісу та співробітництва. Але не всім, оскільки вони не в змозі дотримуватися правил гри, підтримувати інших. При підсиленні конфлікту частіше піддаються гніву, відсутній самостійний контроль за власними діями.

Враховуючи процес зростання, виховання і становлення дітей як особистості, дуже важливо вчасно вжити заходів у запобіганні конфліктних ситуацій серед молодших школярів, оскільки прояв агресії і вихід в конфліктну ситуацію дуже негативно

позначається на психологічному стані молодшого школяра, а також на всьому процесі навчання і спілкування з однокласниками, вчителями, батьками, що в майбутньому веде до некерованої психологічної ситуації.

Творчий підхід до розуміння проблеми конфліктної поведінки молодшого школяра може забезпечити правильне вирішення виходу з ситуації, що склалася. При застосуванні методики вирішення конфліктних ситуацій, а саме – медіації, помітно легше вирішується конфлікт: діти краще розуміють, в чому саме не мали рації, або навпаки – в чому правильність їхньої поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анцупов А.Я.* Профілактика конфліктів в школьному колективі / В.Я.Анцупов. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 208 с.
2. *Бородкин Ф.М. Коряк Н.М.* Внимание: конфликт / Ф.М.Бородкин, Н.М.Коряк. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
3. *Вахоцька І.О.* Психологічні особливості міжособистісного взаєморозуміння в системі «вчитель – учень» як умова попередження конфліктів: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / І. О. Вахоцька. – К., 2002. – 243 с.
4. *Выготский Л.С.* Собрание сочинений: в 6 т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1982. – 326 с.
5. *Гайдук Н.М.* Концептуальні засади застосування посередництва при розв'язанні конфліктів / Н.М.Гайдук // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2003. – № 6. – С. 147-157.
6. *Гришина Н.В.* Психологія конфлікту / Н.В.Гришина. – СПб.: Питер, 2003. – 464 с.
7. *Захаров А.И.* Неврози у дітей / А.И.Захаров. – СПб.: Дельта, 1996. – 183 с.
8. *Захаров А.И.* Предупреждение отклонений в поведении ребенка / А.И.Захаров. – СПб.: Союз, 2000. – 149 с.
9. *Козырев Г.И.* Введение в конфликтологию: [уч. пособие] / Г.И.Козырев. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 176 с.
10. *Кон И.С.* Открытие «Я» / И.С.Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 174 с.
11. *Кушнірюк В.М.* Гуманізація міжособистісних стосунків як умова запобігання конфліктам у педагогічному процесі: дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 / В.М. Кушнірюк. – К., 2000. – 186 с.
12. *Петровська Л.А.* О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта / Л.А.Петровська. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 208 с.
13. *Пискунів А.І.* Хрестоматія по історії закордонної педагогіки / А.І. Пискунів. – М.: Освіта, 1981. – 91 с.
14. *Поєнко О.М.* Розуміння вчителем особистості учня підліткового віку як фактор вирішення міжособистісних і педагогічних конфліктів: дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 / О.М.Поєнко. – К., 2001. – 199 с.
15. *Психологія* / [Под ред. А.А. Крылова]. – М.: ПБОЮЛ, 2001. – 584 с.
16. *Психологія: словарь* / [Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
17. *Роджерс К., Фрейберг Дж.* Свобода учиться / К.Роджерс, Дж.Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
18. *Слободяник Н.В.* Психолого-педагогічні умови формування гуманних взаємин підлітків: дис. ... канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 / Н.В.Слободяник. – К., 2001. – 182 с.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2010 р.